

اثربخشی آموزش ادبیات کودک بر مشکلات هیجانی و رفتاری کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست

مهتری کریمی^۱،
مجتبی امیری مجد^۲

چکیده

هدف: هدف از این پژوهش تعیین اثربخشی آموزش ادبیات کودک بر مشکلات رفتاری و هیجانی کودکان بد سرپرست و بی‌سرپرست بود. **روش:** روش پژوهش، نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه گواه و پیگیری بود. از بین کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست استان البرز ۲۰ کودک ۳ تا ۶ ساله به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و به‌صورت تصادفی در گروه آزمایش (۱۰ نفر) و گواه (۱۰ نفر) جایگزین شدند. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه بررسی مشکلات و نقاط قوت (فرم معلم) بود که این پرسشنامه برای سنین ۱۶-۳ بکار می‌رود و دارای پنج خرده مقیاس است که عبارت‌اند از: نشانه‌های هیجانی، مشکلات سلوک، بیش‌فعالی، کمبود توجه، مشکلات ارتباطی با همسالان و رفتارهای جامعه‌پسند. برای گروه آزمایش، ۱۰ جلسه‌ی یک‌ساعته آموزش ادبیات کودک، شامل قصه، داستان، شعر، نغمه و لالایی برگزار شد و برای گروه گواه هیچ مداخله‌ای انجام نگرفت. در پس‌آزمون، هر دو گروه ارزیابی شدند، داده‌ها از طریق تحلیل واریانس با اندازه‌گیری مکرر تحلیل شدند. **یافته‌ها:** نتایج پژوهش نشان داد که بین میانگین نمرات آزمون‌ها در دو گروه، تفاوت معناداری وجود داشت. **نتیجه‌گیری:** یافته‌ها حاکی از آن بود که آموزش ادبیات کودک، چهار مؤلفه‌ی اختلالات رفتاری و هیجانی شامل نشانه‌های هیجانی، مشکلات سلوک، بیش‌فعالی، مشکلات با همتایان را کاهش می‌دهد و رفتارهای مطلوب اجتماعی را افزایش می‌دهد و این تأثیر ماندگار است ($p \leq 0.05$).

کلیدواژه‌ها: ادبیات کودک، مشکلات رفتاری، مشکلات هیجانی، کودکان بد سرپرست، کودکان بی‌سرپرست

مقدمه

عطف‌های رشدی مورد انتظار نمی‌رسند. شماری از وظایف والدین و مربیان در قبال مسائل کودکان: ایفای نقش داربست برای رشد کودک و حمایت از رشد کودک، منطبق شدن با روند رشد کودک، حساسیت به خرج دادن نسبت به نشانه‌های کودک و پاسخ دادن به این نشانه‌ها، تحریک کودک و فراهم آوردن شرایط برای تجربه کردن، دادن سکون به دست کودک، فراهم آوردن فرصت اکتشاف و تحرک، ایفای نقش الگوی خوب رفتار کردن و... می‌باشد. (شرودر و گوردون^۳، ۱۹۹۱).

در حوزه‌ی ادبیات کودکان که شامل نظریه‌ها، نقد و بررسی، پژوهش و... می‌باشد، از آنجاکه این آثار، نگرش‌ها، آگاهی‌ها، دیدگاه‌ها و راهکارها را نشان می‌دهد ضروری است که منطبق

از آنجاکه هستی کودک و فرایند شدن او از تولد به بعد باید مسیری را بپیماید و در جستجوی مقصودی باشد، آموزش داستان‌ها و اشعار تربیتی و اجتماعی اهمیت و ضرورتی ویژه پیدا می‌کند. چون بنای تربیت کودکان، تعلیم و آموزش است درحالی‌که کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست از این موهبت بی‌بهره هستند (صریحی، پورنسایی و نیک اخلاق، ۱۳۹۴). با توجه به این‌که یادگیری‌ها در دوران کودکی، به‌سرعت و به‌طور همزمان رخ می‌دهند، معمولاً کودکانی که رشد بهنجار ندارند (به‌ویژه در مقطع پیش‌دبستانی) مشخص می‌شوند چون به نقطه

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین، گروه روان‌شناسی عمومی، قزوین، ایران.

^۲ نویسنده مسئول: دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایهر، گروه روان‌شناسی، ایهر، ایران.

انسانی او را بدانند تا بتوانند بین کودک و فعالیت خود ارتباط لازم را برقرار سازند (سلیگمن^۱، ۱۳۸۳). اختلالات رفتاری در اوایل دوران کودکی و بعد از آن اغلب نشان‌دهنده مشکلاتی در استانداردهای درونی شده هستند (کمپل^۲، ۱۹۹۰، ۱۹۹۸).

این‌که در سنین متناسب به خود باید مواردی همچون قاطعیت و جدیت، مسئولیت، اخلاق، عدالت، عشق و محبت و احترام و ادب، نظم و انضباط و اموری که در رشد اخلاق و انسانیت کودک بکار می‌آید، مطابق و متناسب با این امور، داستان‌هایی انتخاب شود، نیاز به آگاهی و فن دارد؛ و نیز آماده کردن ذهن و بیان، در ارائه‌ی موفقیت‌آمیز یک قصه مهم‌ترین متغیر به شمار می‌آید که در پیوند با روحیات کودکان، رعایت آن الزامی است (امین دهقان، ۱۳۸۲).

دانش‌آموزان دارای اختلال‌های هیجانی و رفتاری معمولاً مضطرب و افسرده‌اند؛ برخی از آن‌ها رفتارهای برون‌ریزی از خود نشان می‌دهند و برخی نیز گوشه‌گیرند. اضطراب به احساس بیم، ترس یا دلهره اشاره دارد، درحالی‌که منظور از افسردگی، احساس غمگینی، تحقیر خود یا بی‌ارزشی است. دانش‌آموزانی که رفتارهای برون‌ریزی دارند، تندخو، خشمگین و گاهی پرخاشگر یا متجاوز هستند. تعاریف معتبر بر چند زمینه‌ی مشترک تأکید می‌کنند. دانش‌آموزان دارای آشفتگی‌های هیجانی و رفتاری همه یا برخی ویژگی‌های زیر را از خود نشان می‌دهند: مشکلات شدید یادگیری؛ آن‌ها اغلب در همه‌ی درس‌ها شکست می‌خورند و معمولاً به لحاظ تحصیلی دو سال یا بیشتر از همسالان خود عقب‌ترند؛ مشکلات شدید در ایجاد یا حفظ روابط شاد و رضایت‌بخش با کودکان یا بزرگسالان؛ بیگانگی اجتماعی؛ آن‌ها به‌طور مکرر طرد می‌شوند و برخی از آن‌ها گوشه‌گیرند؛ نشان دادن رفتارهای زشت و نامناسب؛ این رفتارها موجب حیرت، ترس و تنفر مشاهده‌گر می‌شوند؛ اضطراب و غمگینی زیاد؛ شکایت از بیماری روان‌تنی، به‌ویژه دردهای معده، حالت تهوع و سردرد. (ورتس، کالاتا و تامکینز، ۱۳۹۵).

برای برآورده کردن نیازهای عاطفی کودک و آماده ساختن او برای دریافت پیام‌های اخلاقی و انسانی و شهروندی خوب بودن، پرورش قدرت بیان و عواطف و افکار کودک و رشد اعتمادبه‌نفس او و علاقه‌مند ساختن وی به آزادی و عدالت اجتماعی، مسیری عالمانه و مسئولانه باید طی شود تا جامعه کمتر با معضلی به نام بی‌سرپرستی و بد سرپرستی روبرو شود. با توجه به مواردی که گفته شد هدف اصلی این پژوهش تأثیر

با مبانی رشد و پرورش کودکان باشد. با توجه به ارتباط دو جانبه‌ای که بین «ادبیات برای کودکان» و «ادبیات درباره‌ی کودکان» وجود دارد تأثیر عمیق و متقابل این دو حوزه بر یکدیگر مشهود است؛ جا دارد که در هر دو زمینه، به استفاده از دستاوردهای روان‌شناسی رشد تأکید گردد. این‌که کودکان چگونه فکر می‌کنند و چگونه یاد می‌گیرند، چگونه به درک مفاهیم می‌رسند، تحلیل کودکانه چگونه و در چه سنی شکل می‌گیرد، عوامل تقویت‌کننده و موانع خلاقیت کودکان کدام‌ها هستند را می‌توان در تعامل بین ادبیات و روان‌شناسی یافت (دادستان، ۱۳۷۸).

از آنجاکه در هر جامعه‌ای کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست وجود دارند و نیز جامعه مسئول مستقیم پرورش آن‌هاست و اگر همین جامعه نتواند کوتاهی والدین اینان را جبران کند و در روند رشد نیازهای اساسی‌شان برآورده نشود، پایه‌ی شخصیت‌شان متزلزل گردیده و باعث به وجود آمدن مشکلاتی از جمله شخصی، اجتماعی، رفتاری و هیجانی خواهد شد. محرومیت از حضور مؤثر بنیان خانواده، می‌تواند به‌عنوان یک تجربه‌ی سوگ، منبع بالقوه نیرومندی برای ناامید شدن کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست باشد (افخمی نژاد، ۱۳۹۳).

کودکان، هنگام استفاده از کتاب، سه فرایند را تجربه می‌کنند: همانندسازی، درگیر شدن احساسات و یافتن راه‌حل مناسب. این روش درمانی اگر به‌درستی انجام گیرد، سودهای بسیاری در پی دارد، از جمله تخلیه احساسات، همانندسازی کودک با شخصیت داستان، فعال شدن تخیل کودک، تجربه‌ی لحظه‌های شاد و تقویت تفکر مثبت. کتاب‌درمانی راهی مناسب برای کاهش فشارهای روحی و جسمی است که استفاده از آن در موارد ویژه پیشنهاد می‌شود (قزل‌ایاغ، ۱۳۹۱).

کودکان در جریان رشد خود با دشواری‌هایی روبه‌رو می‌شوند که ناشی از عوامل ارثی است و یا از عوامل محیطی سرچشمه می‌گیرد. از آنجاکه بسیاری از این مشکلات شناخته‌شده هستند، پیشگیری از آن‌ها نقش مؤثری در رشد کودکان دارد. پاسخ‌گویی مناسب و بجا به نیازهای کودکان می‌تواند در کاهش مشکلات رشد، مؤثر باشد. با توجه به اهداف روان‌شناسی رشد، آگاهی از اصول و مبانی آن برای تمام کسانی که به نحوی با کودکان سروکار دارند، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. والدین، معلمان، نویسندگان، هنرمندان و همه‌ی کسانی که فعالیتی درزمینه‌ی کودکان انجام می‌دهند، لازم است که موضوع کار خود، یعنی کودکان را بشناسند و از ویژگی‌های او آگاه باشند؛ نیازهای

² Campbell

¹ Seligman

بر اساس نمره‌ی ترکیبی پرسشنامه SDQ تشخیص یک اختلال روان‌پزشکی داشتند، در پرسشنامه DAWBA و بر مبنای DSN-IV نیز تشخیص دریافت کردند درحالی‌که فقط ۱۵ درصد از ۴۰ نفری که بر مبنای SDQ سالم تشخیص داده شده بودند، بر اساس DAWBA تشخیص یک اختلال خاص دریافت کرده بودند. تفاوت این دو میزان، فراوانی در سطح $P < 0/001$ معنادار بود. در مطالعه‌ی (فلیتلیچ - بلیک، ۲۰۰۴) با استفاده از این فرم نمرات یک گروه بالینی از یک گروه کنترل به‌طور معناداری بالاتر بود که این مسئله نشان‌دهنده‌ی اعتبار تفکیکی خوب این فرم تلقی شد.

روش اجرا

پس از انتخاب آزمودنی‌ها ابتدا از گروه آزمایش و گواه پیش‌آزمون گرفته شد و سپس گروه آزمایش در ۱۰ جلسه (هر جلسه ۶۰ دقیقه)، دو روز در هفته، با نظارت هیئت‌مدیره‌ی شورای کتاب کودک در تهران، تحت مداخلات درمانی آموزش ادبیات کودک قرار گرفتند به این صورت که ادبیات کودک از قبیل شعر، داستان، افسانه، ترانه، لالایی و نغمه‌های کودکان آموزش داده شد. کار مداخله‌ی آموزش ادبیات کودک به‌منظور کاهش مشکلات هیجانی و رفتاری و افزایش رفتارهای جامعه پسند کودکان بد سرپرست و بی‌سرپرست بود که در ۱۰ جلسه به ترتیب زیر اجرا شد: جلسه اول: اجرای داستانی با هدف آموزش شجاعت، تجربه‌ی دنیای بیرون از خانواده. جلسه دوم: پخش نغمه‌ای آهنگین به کرات با بار معنایی مسئولیت و اخلاق. جلسه سوم: اجرای داستانی با هدف حقوق و حدود خود و دیگران. جلسه چهارم: اجرای شعری کودکان با هدف آموزش خیال‌پردازی. جلسه پنجم: اجرای لالایی با مضمون واقع‌بینی و امید و نهایتاً تجربه‌ی خوابی آرام در شبانه‌گام. جلسه ششم و هفتم: اجرای داستانی با اشاره به مشکلات رفتاری از جمله پرخاشگری: آزار رساندن به دیگران و حیوانات، حرف‌نشوی، دادوبیداد، قشقرق راه انداختن و آشنایی با این‌گونه رفتارها با هدف همانندسازی و همزادپنداری کودکان با شخصیت‌های داستان. جلسه هشتم: پخش نغمه‌ای آهنگین به کرات با هدف تخلیه‌ی هیجانات منفی به همراه پایکوبی. جلسه نهم: اجرای داستانی با هدف مهار رفتارهای پرخاشگرانه. جلسه دهم: اجرای داستانی با هدف آموزش الگوی کلامی درست و برقراری درست ارتباطات اجتماعی. در زمان اجرای برنامه‌ی مداخلات درمانی بر روی گروه آزمایش، گروه گواه هیچ‌گونه مداخله‌ای دریافت

آموزش ادبیات کودک بر کاهش مشکلات رفتاری و هیجانی و نیز افزایش نقاط مثبت (رفتار جامعه پسند) بر کودکان بی-سرپرست و بد سرپرست بود.

روش

روش پژوهش، نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون-پیگیری با گروه گوه بود. داده‌های این پژوهش نمراتی است که از مشاهده تأثیر آموزش ادبیات کودک بر مشکلات هیجانی و رفتاری کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست به دست آمد. جامعه‌ی آماری در پژوهش حاضر کلیه مراکز نگهداری کودکان بد سرپرست و بی‌سرپرست بود که زیر نظر اداره‌ی کل بهزیستی استان البرز قرار داشتند. در این پژوهش به روش نمونه‌گیری در دسترس، ۲۰ تن از کودکان ۳-۶ ساله‌ی شیرخوارگاه امام علی (ع) انتخاب شدند که به دو گروه آزمایش و گواه، هر گروه ۱۰ تن، تقسیم شدند. معیارهای ورود شامل دامنه سنی ۳ تا ۶ سال و بروز مشکلات رفتاری بود و معیارهای خروج شامل بیماری شدید جسمی یا روانی بود.

ابزار

پرسشنامه مشکلات و نقاط قوت کودک (فرم معلم) (SDQ): برای ارزیابی و سنجش اختلالات رفتاری و هیجانی کودکان، از مقیاس بررسی مشکلات و نقاط قوت کودک (SDQ)، (فرم معلم)، استفاده شد. این پرسشنامه در سال ۱۹۹۷ توسط گودمن و بر مبنای ملاک‌های ICD-10 ساخته شده است و برای سنین ۱۶-۳ بکار می‌رود (گودمن، ۱۹۹۷) و دارای پنج خرده مقیاس است که عبارت‌اند از: نشانه‌های هیجانی^۱، مشکلات سلوک^۲، بیش‌فعالی، کمبود توجه^۳، مشکلات ارتباطی با همسالان^۴ و رفتارهای جامعه پسند^۵ (نقاط قوت کودک)؛ پایایی کلی فرم معلم در پژوهش بکر و همکارانش (۲۰۰۴) ۰/۸۲ و پایایی خرده مقیاس‌های آن بین ۰/۷۵ تا ۰/۸۷ گزارش شد. در پژوهش فلیتلیچ - بلیک (۲۰۰۴) نیز ثبات درونی این فرم از طریق آلفای کرونباخ حدود ۰/۸۰ به دست آمد. در این پژوهش به‌منظور سنجش اعتبار فرم معلم این پرسشنامه، از توانایی تفکیک این آزمون در جداسازی یک گروه بالینی از گروه کنترل استفاده شد. نتایج نشان داد که میانگین نمره گروه بالینی با گروه کنترل در این فرم در سطح $P < 0/001$ تفاوت معنادار داشت. همچنین همبستگی نمره ترکیبی حاصل از این فرم و فرم والدین با مقیاس سنجیده شده نتایج نشان داد که ۵۶ درصد از کسانی که

4. Peer problems

5. Prosocial Behaviors

1. Emotional symptoms

2. Conduct problem

3. Hyperactivity-attention deficit

جهت آزمون فرضیه‌های تحقیق از آزمون تحلیل واریانس با اندازه‌گیری مکرر چند متغیره استفاده شد. لازم به ذکر است که در مواردی که ماتریس واریانس-کوواریانس همگن نیستند (در متغیرهای نشانه‌های هیجانی، مشکلات سلوک، بیش‌فعالی و اختلالات رفتاری) برای برطرف کردن این نقیصه در آزمون فرضیه‌های تحقیق از شاخص آماری پیلایی استفاده شده است و در سایر موارد که ماتریس واریانس-کوواریانس همگن است از شاخص آماری لامبدای ویلکز استفاده شده است.

نکردند. پس از پایان جلسات درمانی، از هر دو گروه پس‌آزمون گرفته شد تا مشخص شود که آیا این روش درمانی، بر اختلالات رفتاری و هیجانی کودکان بد سرپرست و بی‌سرپرست مؤثر بوده است. پس از سه هفته از هر دو گروه آزمایش و گواه، آزمون پیگیری به عمل آمد تا از میزان پایداری در تغییر رفتار و هیجانات آنان اطمینان حاصل شود.

یافته‌ها

نمونه‌ی موردنظر پژوهش تعداد ۲۰ نفر را شامل می‌شد. از این تعداد ۸ نفر دختر و ۱۲ نفر پسر بودند که دامنه سنی آن‌ها بین ۳ تا ۶ سال بود.

جدول ۱. نتایج آزمون تحلیل واریانس چند متغیره با اندازه‌گیری مکرر برای اثرات بین گروهی و تعامل برای نشانه‌های هیجانی

تأثیر بین گروهی آموزش ادبیات کودک	ارزش	F	درجه آزادی فرض شده	درجه آزادی خطا	سطح معناداری	مجذور اتا
عامل نشانه‌های هیجانی	.681	18.15	2.000	17.000	.000	.681
عامل نشانه‌های هیجانی و گروه	.615	13.60	2.000	17.000	.000	.615

در جدول ۱ نشان داده شده است که نمره نشانه‌های هیجانی کودکان در ۳ بار اندازه‌گیری تفاوت معناداری باهم دارند. به عبارتی بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) در نشانه‌های هیجانی تفاوت معناداری به دست آمد ($p < 0.05$). همچنین بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) و گروه‌ها در نشانه‌های هیجانی تعامل معناداری مشاهده شد ($p < 0.05$). این نتایج بیانگر اثربخشی آموزش ادبیات کودک بر نشانه‌های هیجانی است.

جدول ۲. نتایج آزمون تحلیل واریانس چند متغیره با اندازه‌گیری مکرر برای اثرات بین گروهی و تعامل برای مشکلات سلوک

تأثیر بین گروهی آموزش ادبیات کودک	ارزش	F	درجه آزادی فرض شده	درجه آزادی خطا	سطح معناداری	مجذور اتا
عامل مشکلات سلوک	.461	7.26	2.000	17.000	.005	.461
عامل مشکلات سلوک و گروه	.517	9.09	2.000	17.000	.002	.517

با توجه به جدول ۲، نمره مشکلات سلوک کودکان در ۳ بار اندازه‌گیری تفاوت معناداری باهم دارند. به عبارتی بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) در نشانه‌های هیجانی تفاوت معناداری به دست آمد ($p < 0.05$). همچنین بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) و گروه‌ها در مشکلات سلوک تعامل معناداری مشاهده شد ($p < 0.05$)

جدول ۳. نتایج آزمون تحلیل واریانس چند متغیره با اندازه‌گیری مکرر برای اثرات بین گروهی و تعامل برای بیش‌فعالی

تأثیر بین گروهی آموزش ادبیات کودک	ارزش	F	درجه آزادی فرض شده	درجه آزادی خطا	سطح معناداری	مجذور اتا
عامل بیش‌فعالی	پیلایی	.774	2.000	17.000	.000	.774
تعامل عامل بیش‌فعالی و گروه	پیلایی	.824	2.000	17.000	.000	.824

با توجه به جدول ۳، نمره بیش‌فعالی کودکان در ۳ بار اندازه‌گیری تفاوت معناداری باهم دارند. به عبارتی بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) در نشانه‌های هیجانی تفاوت معناداری به دست آمد ($p < 0.05$). همچنین بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) و گروه‌ها در بیش‌فعالی تعامل معناداری مشاهده شد ($p \leq 0.05$). این نتایج بیانگر اثربخشی آموزش ادبیات کودک بر بیش‌فعالی است.

جدول ۴. نتایج آزمون تحلیل واریانس چند متغیره با اندازه‌گیری مکرر برای اثرات بین گروهی و تعامل برای مشکلات با همتایان

تأثیر بین گروهی آموزش ادبیات کودک	ارزش	F	درجه آزادی فرض شده	درجه آزادی خطا	سطح معناداری	مجذور اتا
عامل مشکلات با همتایان	لانداي ويلكز	.476	2.000	17.000	.002	.524
تعامل عامل مشکلات با همتایان و گروه	لانداي ويلكز	.400	2.000	17.000	.000	.600

با توجه به جدول ۴، نمره مشکلات با همتایان کودکان در ۳ بار اندازه‌گیری تفاوت معناداری باهم دارند. به عبارتی بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) در مشکلات با همتایان تفاوت معناداری به دست آمد ($p < 0.05$). همچنین بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) و گروه‌ها در مشکلات با همتایان تعامل معناداری مشاهده شد ($p < 0.05$). این نتایج بیانگر اثربخشی آموزش ادبیات کودک بر مشکلات با همتایان است.

جدول ۵. نتایج آزمون تحلیل واریانس چند متغیره با اندازه‌گیری مکرر برای اثرات بین گروهی و تعامل برای رفتارهای مطلوب اجتماعی

تأثیر بین گروهی آموزش ادبیات کودک	ارزش	F	درجه آزادی فرض شده	درجه آزادی خطا	سطح معناداری	مجذور اتا
-----------------------------------	------	---	--------------------	----------------	--------------	-----------

عامل رفتارهای مطلوب اجتماعی	لانداى ويلكز	.307	19.1 4	2.000	17.000	.000	.693
عامل رفتارهای مطلوب اجتماعی و گروه	لانداى ويلكز	.517	7.94 5	2.000	17.000	.004	.483

با توجه به جدول ۵، نمره نقاط قوت (رفتار جامعه پسند) کودکان در ۳ بار اندازه‌گیری تفاوت معناداری باهم دارند. به عبارتی بین نمره‌های عامل (پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) در رفتارهای مطلوب اجتماعی تفاوت معناداری به دست آمد ($p < 0.05$). همچنین بین نمره‌های عامل پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری) و گروه‌ها در رفتارهای مطلوب اجتماعی تعامل معناداری مشاهده شد ($p < 0.05$). این نتایج بیانگر اثربخشی آموزش ادبیات کودک بر رفتارهای مطلوب اجتماعی است.

بحث و نتیجه‌گیری

همانندسازی کرده و هم ذات‌پنداری نمایند تا یادگیری صورت گیرد و هیجانات تخلیه و یا تبدیل شود.

نتایج پژوهش نشان داد آموزش ادبیات کودک بر روی کاهش مشکلات سلوک کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست مؤثر است که با نتایج پژوهش‌های پریان گاو و همکار (۲۰۱۶)، کرنی (۱۳۹۲)، کراهه (۱۳۹۰)، احدی (۱۳۸۸)، بشارت (۱۳۸۷)، بابایی (۱۳۸۰) همسو می‌باشد که همگی بر اثربخشی ادبیات کودک بر مشکلات سلوک کودکان تأکید دارند. در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت ممکن است محیطی که این کودکان در آن پرورش می‌یابند تأثیر عمیقی بر رفتارشان داشته باشد و موجب شود که آنان درک درست و عمیقی از اجتماع و ارتباط با همسالان و دیگر افراد نداشته باشند و همین عامل مسبب مشکلات رفتاری و سلوک این کودکان بشود. تحقیقات انجام‌شده در این زمینه نشان داده که آموزش ادبیات کودک به‌ویژه قصه‌درمانی می‌تواند به کاهش مشکلات سلوک و کاهش رفتار ایدایی در کودکان کمک کند تا به روشی متعادل-تر، مشکلات و ناراحتی‌های درون خود را آشکار کنند و به بیان خود بپردازند.

نتایج پژوهش نشان داد آموزش ادبیات کودک بر روی بیش-فعالی-کمبود توجه کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست مؤثر است که با نتایج پژوهش‌های اینگرید^۲ و همکاران (۲۰۱۶) و اکبرزاده (۱۳۷۸) همسو می‌باشد که بر اثربخشی ادبیات کودک بر بیش‌فعالی کودکان تأکید دارد. در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت که ADHD یکی از شایع‌ترین اختلال‌های عصبی-رفتاری کودک است و بر بسیاری از جنبه‌های رشد شامل رشد اجتماعی، هیجانی و شناختی تأثیر منفی می‌گذارد و با عملکرد مطلوب در محیط خانه و مدرسه و بیرون تداخل می‌کند.

هدف از پژوهش حاضر تعیین اثربخشی آموزش ادبیات کودک بر مشکلات رفتاری و هیجانی کودکان بد سرپرست و بی‌سرپرست بود. نتایج پژوهش نشان داد آموزش ادبیات کودک بر روی کاهش نشانه‌های هیجانی کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست مؤثر است که با نتایج پژوهش‌های سنگ تان^۱ و همکار (۲۰۱۶)، نورتون (۱۹۹۲)، صریحی و همکاران (۱۳۹۴)، پورحسین و همکاران (۱۳۹۴)، آقایی و همکاران (۱۳۹۳)، آبادی و همکاران (۱۳۹۳)، تکفلی و آقابخشی (۱۳۹۴)، عربگل و همکاران (۱۳۹۲)، خسروی و همکاران (۱۳۸۸) و همسو می‌باشد که همگی بر اثربخشی ادبیات کودک بر نشانه‌های هیجانی کودکان تأکید دارند. بیشتر تحقیقات در دهه‌ی گذشته به‌وضوح نشان می‌دهند که در مراکز مراقبت از کودکان بی‌سرپرست، نیاز بسیار زیاد به توجه متخصصین بهداشت روان دارند. چندین تحقیق با استفاده از ارزیابی‌های بالینی و مقیاس‌های استاندارد شده نشان داده‌اند که کودکان پرورشگاهی مشکلات رفتاری و هیجانی و نقص در کارکردهای سازگاران‌ی بسیاری بروز داده‌اند که به‌مراتب بیشتر از آن چیزی است که در جمعیت عمومی انتظار می‌رود، از جمله پژوهش‌های تامپسون (۱۹۹۶)، فرایز (۲۰۰۹)، پاپلیگر و همکاران (۲۰۱۱)، آلدسون و همکاران (۲۰۱۳) و پریان گاو (۲۰۱۶). در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت که ممکن است کودکان به‌عنوان یکی از گروه‌های سنی آسیب‌پذیر که در معرض انواع اختلالات روان‌شناختی قرار دارند با ایجاد آموزشی مناسب مانند آموزش ادبیات کودک، بتوانند هیجانات و رفتارهای خود را با شخصیت‌های داستان، شعر و نغمه و لالایی

² Ingrid

¹ Xing Tan

و گستره‌هایی از مفاهیم، الگوها و طرح‌واره‌های شناختی هستند که به دلیل برگرفتن استعاره‌ها در تمهید فرایندهای رشد بسیار کاربرد دارند. پژوهش‌ها نشان داده است که ادبیات کودک غیرمستقیم، کودک را با استعدادهایش آگاه می‌کند و او را به تفکر و تعمق و جستجو وامی‌دارد.

به‌رغم تلاش جدی در جهت انجام صحیح و اصولی پژوهش حاضر، این تحقیق مانند دیگر پژوهش‌های انجام‌شده در حیطه مسائل انسانی، با محدودیت‌ها و مشکلاتی مواجه بود که تلاش برای برطرف کردن آن‌ها در پژوهش‌های آتی، می‌تواند مهر تأییدی بر نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش باشد. این محدودیت‌ها عبارت‌اند از این‌که در گزینش مراکز نگهداری از کودکان با شرایط همسان محدودیت وجود داشت؛ و نیز از آنجایی که احتمال دارد شرایط زندگی، سبک زندگی، عوامل اقتصادی، فرهنگی و تحصیلی خانواده‌ها و عوامل گوناگون دیگر مربوط به زندگی، رفتارهای هیجانی و الگوهای رفتاری کودکان را تحت تأثیر قرار دهند، امکان مطالعه‌ی چنین متغیرها و دیگر عوامل تأثیرگذار در پژوهش حاضر وجود نداشت. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش پیشنهاد می‌شود آموزش ادبیات کودکان به‌عنوان بخشی از آموزش‌های کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست در نظر گرفته شود.

منابع

آبادی، حمیدرضا . (۱۳۹۳). ویژگی‌های روان‌سنجی آزمون پنج بعدی شخصیت: ابزاری برای ارزیابی آسیب‌های روان-شناختی. *مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران*، سال بیستم، شماره ۴، صص ۳۳۸-۳۲۶

آقایی، الهام؛ کلاتری، مهرداد؛ جمالی پاقعه، سمیه . (۱۳۹۳). اثر بخشی آموزش رفتاری مادران بر مشکلات هیجانی و رفتاری کودکان پیش دبستانی محروم از پدر. *مجله اصول بهداشت روانی*، سال شانزدهم، شماره ۲، صص ۷۳-۱۰۰

احدی، بطول . (۱۳۸۸). نقش ویژگی‌های شخصیتی ناگویی خلقی در پیش‌بینی نشانه‌های آسیب روانی در بیماران مبتلا به افسردگی اساسی. *مجله علوم رفتاری*، دوره ۷، شماره ۱، صص ۸۰-۹۵

کودکان ADHD در مقایسه با کودکان عادی با مشکلات عاطفی و رفتاری بیشتری مانند پرخاشگری، دشواری و تعامل با دیگران و اعتمادبه‌نفس پایین و رفتار تکانشی غیرعادی، بی-قراری، ناتوانی در تمرکز و توجه و... مواجه هستند. کودکان دارای ADHD هم به لحاظ آموزشی و هم از نظر اداره برای مربیان مشکلاتی ایجاد می‌کنند. در این راستا آموزش ادبیات کودک می‌تواند به کاهش رفتارهای تکانشی آنان کمک کند.

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در مورد اثرات بین گروهی و تعامل، نشان داده شد که ادبیات کودک بر روی مشکلات با همتایان کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست مؤثر بوده است که با نتایج پژوهش‌های تاناکا^۱ و همکاران (۲۰۱۶)، شرودر و گوردون (۱۹۹۹)، صریحی و همکاران (۱۳۹۴)، پولادی (۱۳۹۲)، قزل ایاغ (۱۳۹۱)، نورتون (۱۳۹۱)، حکیم شوشتری و همکاران (۱۳۸۷)، صنعتی‌نیا (۱۳۷۰) همسو می‌باشد که همگی بر اثربخشی ادبیات کودک بر مشکلات با همتایان کودکان تأکید دارند. در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت که روش‌های (بیانی و خلاق) مانند قصه‌درمانی بر کاهش مشکلات ارتباطی با همسالان مؤثر است. در حقیقت اهمیت قصه‌گویی و ارزش بنیادین قصه‌ها و داستان‌ها در تشکیل ابعاد شخصیتی، رفتار، شناخت و هیجان افراد در محیط اثرگذار است. تحقیقات نشان داده است که این کودکان در بزرگ‌سالی وقتی با موضوعی مشابه با همان موضوعی که در کودکی شنیده‌اند، برخورد کنند، برایشان آشناست و راحت‌تر می‌توانند دشواری‌های ارتباطی را اصلاح کنند و طرح‌واره‌های منفی و ناسازگار را کنار گذاشته و طرح‌واره‌های مثبت و درمانگر را برای رویارویی با جهان‌های واقع و ممکن جایگزین کنند.

نتایج پژوهش نشان داد آموزش ادبیات کودک بر روی رفتار جامعه‌پسند کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست مؤثر است که با نتایج پژوهش‌های اسچلینگ^۲ و همکاران (۲۰۱۷)، موندی^۳ و همکاران (۲۰۱۶)، شارف (۱۳۹۳)، قاسم‌زاده (۱۳۹۲)، مکتبی‌فرد (۱۳۸۹)، شیخ رضایی و همکاران (۱۳۸۹)، زاییس (۱۳۸۶)، شیخ‌الاسلامی (۱۳۸۵)، سیدی (۱۳۷۹) همسو می‌باشد که همگی بر اثربخشی ادبیات کودک بر رفتار جامعه‌پسند کودکان تأکید دارند. در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت که ادبیات کودک با زیرساخت غنی و سرشار از نکات شناختی - عاطفی، دارای توان مایگی تأویل‌اند و قصه‌ها گرچه در مقام (فرم، روایت و زبان) به‌راحتی با مخاطب خود رابطه برقرار می‌کنند در مقام کارکردهای پنهان و پیچیده، واجد شبکه‌ی عظیم

³ Mundy

¹ Tanaka

² Schilling

دادستان، پریخ. (۱۳۷۸). *روانشناسی مرضی از کودکی تا بزرگسالی*. ج دوم، ۴. تهران: سمت

زاییس، جک. (۱۳۸۶). *هنر قصه‌گویی خلاق*. مینو پرنیانی. تهران: نشر رشد

سلیگمن، مارتین؛ رایویچ، کارن. (۱۳۸۳). *کودک خوش بین*. فروزنده داورپناه، تهران: رشد

سیدی، طاهره. (۱۳۷۹). *تأثیر قصه‌گویی در کاهش رفتارهای پرخاشگرانه کودکان*. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

شارف، ریچارد. (۱۳۹۳). *نظریه‌های روان‌درمانی و مشاوره*. مهرداد فیروزبخت، تهران: رسا

شرودر، کارولین اس؛ گوردون، بتی ان. (۱۹۹۱). *سنجش و درمان مشکلات دوران کودکی*. ترجمه مهرداد فیروزبخت، ۱۳۸۴، تهران: دانژه

شیخ‌الاسلامی، حسین. (۱۳۸۵). *کودکی در آینه: نگاهی مشکل‌شناسانه به رابطه‌ی ادبیات کودک و ارزش‌های مسلط زندگی*. پژوهش‌نامه‌ی ادبیات کودک و نوجوان، سال ۱۲، شماره ۴۵، صص ۴۸-۵۸

شیخ‌رضایی، حسین. (۱۳۸۹). *رشد اخلاقی کودکان و ادبیات داستانی*. *دوفصلنامه تفکر و کودک*، شماره ۱، صص ۳۷-۶۸

صریحی، نفیسه؛ پورنسایی، غزل سادات؛ نیک اخلاق، مهناز. (۱۳۹۴). *اثر بخشی بازی درمانی گروهی بر مشکلات رفتاری کودکان پیش دبستانی*. *فصلنامه روانشناسی تحلیلی - شناختی*، شماره ۲۳، صص ۴۲-۳۵

صنعتی‌نیا، عباسعلی. (۱۳۷۰). *کاوشی پیرامون کودکان بی‌سرپرست و چگونگی نگهداری از آنان*. تهران: روابط عمومی سازمان بهزیستی کشور

عربگل، فریبا؛ درخشان‌پور، فیروزه؛ پناغی، لیلی؛ سرجمعی، سعیده؛ حاجبی، احمد. (۱۳۹۲). *تأثیر مداخله‌های درمانی بر مشکلات رفتاری کودکان آزاردیده*. *مجله روان‌پزشکی روان‌شناسی بالینی ایران*، سال نوزدهم، شماره ۳، صص ۲۱۰-۲۰۲

قاسم‌زاده، حبیب‌اله. (۱۳۹۲). *استعاره و شناخت*. تهران: فرهنگستان

افخمی‌نژاد، بصیرا. (۱۳۹۳). *اثربخشی هنردرمانی با رویکرد نقاشی درمانی بر کاهش اختلالات رفتاری کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه آزاد قزوین

اکبرزاده، نسرين. (۱۳۷۸). *سنجش افسردگی با آزمون CDL در نمونه نوجوانان ایرانی*. *مجله مدرس علوم انسانی*، شماره ۱۲، صص ۷۰-۸۴

امین‌دهقان، نسرين؛ پریخ، مه‌ری. (۱۳۸۲). *تحلیل محتوای کتاب‌های مناسب کودکان سنی «ب» با رویکرد کتاب‌درمانی*. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، دوره ششم، شماره ۴، صص ۷۴-۵۱

بابایی، ناصر. (۱۳۸۰). *نگرشی به پدیده بی‌سرپرستی و مشکلات فرزندان دور از خانواده*. سازمان بهزیستی کشور

بشارت، محمدعلی. (۱۳۸۷). *رابطه نارسایی هیجانی با اضطراب، افسردگی، درماندگی روانشناختی و بهزیستی روانشناختی*. *فصل‌نامه علمی - پژوهشی روانشناسی دانشگاه تبریز*، سال سوم، شماره ۱۰، صص ۴۶-۲۴

پورحسین، رضا؛ حبیبی، مجتبی؛ عاشوری، احمد؛ قنبری، نیکزاد؛ ریاحی، یاسمن؛ قدرتی، سعید. (۱۳۹۴). *میزان شیوع اختلالات رفتاری در کودکان پیش دبستانی*. *مجله اصول بهداشت روانی*، سال ۱۷، شماره ۵، صص ۳۳۹-۳۳۴

یولادی، کمال. (۱۳۹۲). *بنیادهای ادبیات کودک*. ۵. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

تکفلی، مرضیه؛ آقا بخشی، حبیب اله. (۱۳۹۴). *تعیین نشانه‌های غفلت در کودکان شهر تهران (نشانه‌های جسمانی و رفتاری کودک)*. *فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*، شماره ۵۶، صص ۲۵۱-۲۲۷

حکیم شوشتری، میترا؛ حاجبی، احمد؛ پناغی، لیلی؛ عابدی، شیوا. (۱۳۸۷). *مشکلات رفتاری و هیجانی در فرزندان خانواده تک‌والد تحت سرپرستی مادر با مقایسه با خانواده‌های دو‌والده*. *فصلنامه پژوهش‌های نوین روانشناسی*، ۳، ۶۶، صص ۱۹۶-۲۰۲

خسروی، معصومه. (۱۳۸۸). *رابطه شدت علائم مشکلات هیجانی و مسایل رفتاری با نحوه‌ی ترسیم آدمک در کودکان پیش دبستانی*. *فصلنامه علمی - پژوهشی روانشناسی دانشگاه تبریز*، ۴، شماره ۱۵، صص ۱۰۲-۸۵

- children: Non-randomized comparison of visits to the well-baby clinic with or without a validated interview. *Nursing Studies*, Volume 62, Pages 1–10
- Gow P, chen H. (2016). Dysfunctional feedback processing in adolescent males with conduct disorder. *Elsevier Science Direct International Journal of Psychophysiology* Volume 99, January. P 1-9
- Mundy, L. K., Canterford, L., Olds, T., Allen, N. B., Patton, G. C. (2016). The association between electronic media and emotional and behavioural problems in late childhood. *Academic Pediatrics*, Available online 30 December 2016.
- Papuliger m, telver v, Kresnen A. (2011). Predictors of children's prosocial lie-telling – motivation, socialization variables, and moral understanding. *Journal of experimental child psychology*, volume 110, issue 3, p 373-392
- Schilling, S., French, B., Berkowitz, S. J., Dougherty, S. L., Scribano, P. V., Wood, J.N. (2017). Child-Adult Relationship Enhancement in Primary Care (PriCARE): A Randomized Trial of a Parent Training for Child Behavior Problems. *The Official Journal of the Academic Pediatric Association*, Volume 17, Issue 1, Pages 53–60
- Tanaka, K., Miyake, Y., Furukawa, S., Arakawa, M. (2016). Perinatal smoking exposure and behavioral problems in Japanese children aged 5 years: The Kyushu Okinawa Maternal and Child Health Study. *Environmental Research*, Volume 151, Pages 383–388
- Thompson R.A, & Calkins S.D. (1996). The double-edged sword: Emotional regulation for children at risk. *Development and psychopathology*, 8, 163_184
- Xing Tan, T., Marfo, K. (2016). Pre-adoption adversity and behavior problems in adopted Chinese children: A longitudinal study. *Journal of Applied Developmental Psychology*, Volume 42, Pages 49–57
- قزل ایغ، ثریا . (۱۳۹۱). ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن سواد و خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان و نوجوانان. ۸. تهران: سمت
- کراهه، باربارا . (۱۳۹۰). پرخاشگری از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی، محمدحسین نظری نژاد. تهران: رشد
- کرنی، کریستوفر. (۱۳۹۲). مورد پژوهی در اختلالات رفتاری کودکان. علی نیلوفری، تهران: ارجمندی
- مکتبی فرد، لیلا . (۱۳۸۹). درمسیر تحول و شکل‌گیری مهارت‌های تفکر انتقادی در داستان‌های تألیفی ایرانی برای کودکان و نوجوانان. *دوفصلنامه تفکر و کودک*، سال ۱، شماره ۱، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، صص ۱۵۳-۱۲۴
- نورتون، دونا . (۱۹۹۲). ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها، از روزن چشم کودک، ترجمه م راعی، ۱۳۸۲، تهران: قلمرو، جلد یک.
- ورتنس، مارگارت؛ تامکینز، جیمز؛ کالاتا، ریچارد. (۲۰۰۷). زمینه آموزش کودکان استثنایی. ترجمه امیری مجد. تهران: شهرآشوب.
- Alderson, RM., Kasper, LJ., Hudec, KL., Patros, CH. (2013). Attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD) and working memory in adults: a meta-analytic review. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*, 27(3), pp:287-302
- Campbell, S.B. (1990). Behavior Problems in pre school children: A review of recent research. *Journal of child, psychology and psychiatry*. 36.113-149
- Campbell, S.B. (1998). Development perspective. in T.H. Ollendick & M. Hersen (Eds), *Handbook of child psychopathology* (3rd ed, pp.3-35). New York: Plenum Press
- Fries, m. (2009). Control over wincontrol: Impulses, Trait self control and the guidance of behavior. *Journal of research in personality* 43, 795-805
- Ingrid I.E. Staal., Henk F. van Stel., Jo M.A. Hermanns., Augustinus J.P. Schrijvers. (2016). Early detection of parenting and developmental problems in young

5

The effectiveness of educating children's literature on emotional and behavioral problems of orphaned children

Mehri Karimi ¹
Mojtaba Amiri Majd ²

Abstract

Aim: The purpose of this research was to evaluate the effectiveness of educating children's literature on emotional and behavioral problems of orphaned children. **Methods:** The methodology of this research was quasi experimental with pretest, posttest and follow up and control group. Among orphan children and children with uncaring parents 20 children aged 3 to 6 years old selected by Convenience sampling method and randomly assigned into experimental group (10 children) and control group (10 children). Data collected using problems and strengths questionnaire (teacher form) in pretest, posttest and follow-up stages. The questionnaire is used for ages 3-16 and includes 5 subscales: emotional signs, conduct problems, hyperactivity, attention deficit, peer relationship problems and prosocial problems. For the experimental group, 10 one-hour sessions to teach children's literature including story, poetry, song and lullaby have been held and any intervention wasn't applied for the control group, too. In posttest, both groups were assessed. Data were analyzed by analysis of variance with repeated measures. **Results:** The results revealed a significant difference through mean scores in both groups. **Conclusion:** The findings suggested that teaching children's literature reduce four behavioral and emotional disorders including emotional symptoms, conduct problems, hyperactivity, and problems with peers and also increased appropriate behaviors in children ($P \leq 0/05$). Follow-up showed that the results are lasting during time.

Keywords: children literature, behavioral problems, emotional problems, Orphan children

¹ M.A in Psychology. Department of General Psychology, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran.

² Department of Psychology, Abhar Branch, Islamic Azad University, Abhar, Iran. (Corresponding Author)